

liberalizm sorguda (mı?)

Mehmet BULUT

Prof. Dr., Başkent Üniversitesi İİBF

Batı Avrupa'da XV. yüzyılın başlarından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devletin her alanda desteklediği iş adamları (burjuva) başta kendi coğrafyaları olmak üzere dünyanın birçok bölgesindeki ekonomilerde etkin konuma gelmişler ve dünyanın diğer bölgelerindeki meslektaşlarıyla kıyaslandığında önemli ölçüde farklılaşmış, zenginleşmiş ve palazlanmışlardı. Dolayısıyla artık devlet desteği olmadan da kendi ayakları üzerinde durabilir ve rekabet edebilirlerdi. Böylece XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Batı Avrupa'da devlet müdahaleciliğini öngören Merkantilizm yerini önce Fیزیokrasiye sonra da Adam Smith ile birlikte "Klasik Liberal" anlayışa bıraktı. Mesele iktisaden basit ve yalındı. Başta İngilizler olmak üzere Batı Avrupa'daki devletlerin tüccar ve iş adamlarının bu dönemden sonraki kazançları ve çıkarları gerçek anlamdaki serbest ticaret ve özgürlükteydi. Liberalizmin savunucuları da genelde bu dönemlerde bu ülkelerden çıktı. Demek oluyor ki tarih özellikle de iktisat tarihi alanındaki gelişmeler anlaşılmadan liberalizmin ve liberallerin ne dediği tam anlaşılabilir.

Liberalizm ütopyik bir ideoloji olarak kendi içinde tutarlıdır. Teorik düzeydeki liberalizmin özgürlük, özel mülkiyet, doğal haklar, piyasa ekonomisi gibi konulardaki yaklaşımları da insan tabiatına uygun ve kolay kolay karşı çıkılması düşünülemeyecek olgulardır. Ancak sorun teorideki liberalizmden ziyade liberal düşünür ve filozofların tarihsel ve günümüzdeki kapitalizmi, özellikle de tekelci kapitalizmi meşrulaştırmak için bu ideolojiyi kullanmalarıdır. Diğer bir deyişle liberalizmin günümüzdeki temel sorunu, modern kapitalizmin savunucusu olmasıdır.

Modern liberal iktisat filozofları insan ihtiyaçlarının sınırsız olduğunu kabul eder. Tabiatıyla sınırsız ihtiyaç içindeki varlığı doyurmak zor, hatta imkânsızdır. Sınırsız ihtiyaçlar nereden kaynaklanıyor? Arzular sınırsız, ihtiyaçlar sınırlı olmasın sakın? İnsandaki arzuların sınırsız olmasıyla ihtiyaçların sınırsız olmasının sonuçları aynı mıdır? Sınırsız ihtiyaç içindeki modern insanın bu ihtiyacını karşılayacak kaynakların sınırlı olduğu biliniyor. Modern ekonomi bilimi de zaten bu sınırsız ihtiyaçlarla sınırlı kaynaklar arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalıdır.

Sınırsız arzu ve isteklerin peşinde koşan modern bireyin kılavuzları ötekini geçtik ama acaba bu dünyadaki mutluluğunu gerçekten önemsemişler midir? Nefsin sınırsız arzuları peşinde özgürce koşan insan nereye varır? Ahlaki sınır tanımayan bireyi hukuk (varsa ve uygulanabiliyorsa) nereye kadar sınırlayabilir? Modernitenin ürettiği her şeyi özgürce ve sınırsızca dileme, isteme ve deneme kudret ve kuvvetini kendinde bulan bireyi hangi güç durdurabilir? Böyle bir bireyin ihtiyaçlarını gerçekten tatmin etme imkanı var mıdır?

Liberal iktisat filozof Adam Smith'in "birey"leri kendi çıkarları peşinde koşarken toplumsal refah maksimize ediyor. Smith burada "birey"lerin sınırsız özgürlük ve özel mülkiyetin geçerli olduğu bir ortamda kendi çıkarlarını düşünerek gerçekleştirecekleri iktisadi faaliyetlerin sonuçta ülkeler arasındaki zenginlik farklılıklarının ortaya çıkmasında önemli bir rolü olduğuna işaret etmiştir ki bu kendi içinde tutarlı bir tespittir. Ülkeler arasındaki servet ve zenginliğin ortaya çıkması ve farklılaşması konusunu inceleyen Smith bu eserinde "birey" in ahlakıyla ilgilenmemiştir¹. Yani Smith'in "birey"ini sı-

nırlayan herhangi bir ilke yoktur. O, olayın bu yönüyle ilgili değildir. O sadece bencil, kendi çıkarını düşünen (dolayısıyla karşı tarafı dikkate almayan, diğergamlıktan nasipsiz) sınır tanımayan özgür "birey"lerden oluşan bir toplumun neler başarabileceğini anlatmıştır.

Orta Çağ Avrupa'sında "birey" yoktu. Kilise ve krallar vardı, birey adına onlar karar veriyorlardı. Modernitenin vaadi özgür birey, eşit bölüşüm ve kardeşlik içinde yaşayan bir toplumdur. İnsan hayatını eşitlik, özgürlük ve kardeşlik prensipleri etrafında iyileştirebileceğine, tarihin akışını değiştirerek tüm insanlık için yeni başlangıçlar tasarlanabileceğine ilişkin Aydınlanma geleneğine dayanan

Sınırsız arzu ve isteklerin peşinde koşan modern bireyin kılavuzları ötekini geçtik ama acaba bu dünyadaki mutluluğunu gerçekten önemsemişler midir? Nefsin sınırsız arzuları peşinde özgürce koşan insan nereye varır? Ahlaki sınır tanımayan bireyi hukuk (varsa ve uygulanabiliyorsa) nereye kadar sınırlayabilir? Modernitenin ürettiği her şeyi özgürce ve sınırsızca dileme, isteme ve deneme kudret ve kuvvetini kendinde bulan bireyi hangi güç durdurabilir? Böyle bir bireyin ihtiyaçlarını gerçekten tatmin etme imkanı var mıdır?

modernitenin vaadi tam olarak hiçbir zaman gerçekleşmedi. Aydınlanma filozofları bu üç vaatle Batı'daki insanların desteğini arkalarına alarak krala ve kiliseye karşı iki yüzyıl önce zafer kazandı. Böylece Batı insanı "Yeni Çağdan" "Yakın Çağa" geçmiş oldu. Önce kapitalistler insiyatif sahibi oldu. Sermaye sınıfının öncülüğünde kurulan düzende herkese özgürlük verildi ancak kardeşlik ve eşitlik gözardı edildi.

Sanayileşmenin ilk aşamalarında uzunca bir süre insanların ekseriyeti özgürdü fakat açlık ve sefalet içindeydi. Sanayileşmenin hızlandığı XIX. yüzyılın ortalarında bu durum çok belirgin olarak ortaya çıkmıştı. İşte bu durumdur Engels'in finanse ettiği yol arkadaşı Karl Marks'ın eşitliğe vurgu yapan manifestosunun ilgili yüzyılın ortalarında yayınlanması-

nın temel nedeni. Böylece Batı'nın kendi içinden özgürlüğü bayraklaştırıp kardeşlik ve eşitliği gözar-
dı eden kapitalizme karşı eşitliği esas alan alternatif
bir sistem önerisi ortaya çıktı.

Marks'ın analizlerine göre kapitalizm tarihsel evre-
lerden sadece biriydi ve bu sistem eninde sonunda
yıkılacak, yerine önce sosyalizm sonra da sınıfsız
toplum olan komünizm kurulacaktı. Bu da sanayi-
leşmenin ve kapitalizmin merkez ülkelerinde tabii
bir sonuç olarak ortaya çıkacaktı. Proleterler (işçi-
ler) açlık sınırına yakın bir düzeyde sermaye sınıfı-
na karşı ayaklanacak ve zaferlerinden sonra da sı-
nıfsız eşit bir toplum düzenini kuracaklardı. Marks
hayatta iken böyle bir şey olmadı. Onun ölümünden
sonra sosyalist sistem sanayileşme konusunda epey-
ce geç kalmış ve tarımın hakim olduğu Çarlık Rus-
yasında hayata geçirilmişti². Marks yanılmıştı.

Marks'ın analizlerine göre kapitalizm tarihsel evrelerden sadece biriydi ve bu sistem eninde sonunda yıkılacak, yerine önce sosyalizm sonra da sınıfsız toplum olan komünizm kurulacaktı. Marks hayatta iken böyle bir şey olmadı. Onun ölümünden sonra sosyalist sistem sanayileşme konusunda epeyce geç kalmış ve tarımın hakim olduğu Çarlık Rusyasında hayata geçirilmişti

Sosyalistler kardeşlik ve özgürlüğü unutup (sözde)
eşitliği ön plana alan bir sistemi hayata geçirdiler.
Sosyalistlerin kurduğu sistem 1917 ile 1989 arasın-
da tecrübe edildi ve sonunda bu sistemin uygulan-
masında merkezi rol oynayan Rusya başta olmak
üzere tüm ilgili ülkeler bu sistemden vazgeçtiler.
Son yirmi yılda bu ülkelerdeki eski sosyalist parti
merkez polit büro üyeleri ve yöneticilerinin hızlı bir
biçimde yeni kapitalistler olarak yeni dünya düze-
ninde yerlerini aldıkları ve başta Çin ve Rusya'da
olmak üzere dev dünya şirketlerinin sahipleri olarak
kapitalist sistemin kurallarına bağlı olarak yeni rol-
lerine çok hızla alıştıkları görülmektedir. Yeni slo-
ganları: Sosyalizm öldü yaşasın özgürlük, özel mül-
kiyet ve kapitalizm! Sosyalist yoldaşlar Maks'ı bir
kez daha yanıltmışlardı.

O günden bu güne özgürlük ve özel mülkiyeti bay-
raklaştıran, buna karşılık eşitlik ve kardeşliği unu-
tan kapitalistler bir zafer kazanmış görünüyor! Ka-
pitalizmin teorisyenleri ve uygulayıcıları günümüz-
deki gibi yaşanan birçok krize rağmen, eski sosya-
listleri de yanlarına alarak yollarında devam etmek-
te ısrarlı görünüyorlar. Dünyada açlık sınırının al-
tında yaşayan insan sayısının bir milyarı aşmış ol-
ması, tabiat ana dedikleri gezegenimizin her geçen
gün kirlenmekte oluşu ve adına "küresel ısınma"
dedikleri gerçeğin tüm çıplaklığı ile tezahür etmiş
olması liberal kapitalistlerin de gündeminde! Tabii-
atıyla onlar gibi tüm dünya insanlığının gündemin-
deki açlık, gelir dağılımı adaletsizliği, çevre kirlili-
ği, yeni salgın hastalıklar, küresel ısınma, sosyal,
ekonomik, siyasal krizler, bölgesel çatışmalar ve sa-
vaşlar sorunlardan sadece birkaçı. Yaşamakta ola-
na kısaca birçok alandaki "küresel kriz" dense yer-
dir.

Acaba günümüzde yaşanmakta olan kriz hakim me-
deniyetin mi, modernitenin mi, insanın mı, sistemin
mi yoksa hakim iktisat paradigmasının krizi midir?
Hangisi? Hiçbiri mi? Yoksa hepsi mi? Bu krizi kim
üretti? Zor sorular bunlar. Cevapları daha da zor.
Ama şu kadar var ki gidişat konusunda iyimserliği-
ni kaybedenlerin sayısı giderek artıyor.

Aynı yüzyılda dünyaya iki dünya savaşı yaşatmış ve
on milyonlarca insanın ölümüne neden olmuş olan
modern medeniyetin hakim güçlerin sistemini dün-
yaya örnek gösteren Asya asıllı bir Amerikalı olan
Fukayama "ekonomide ve siyasette bundan daha
iyisi olamaz" anlamına gelen "tarihin sonu" na ge-
lindiğini ilan etmesinden sonra "*liberal demokrasi*
ve liberal ekonomi"ye alternatif sistem(ler) üzerin-
de kafa yormanın beyhude bir çaba olduğu ilan edil-
mişti. Fukayama'nın kurgusuna göre, insanoğlunun
tarih boyunca süren arayışı, Batı'nın, *liberal de-*
mokrasi ve liberal ekonomi çerçevesi içinde ürettiği
değerler ile birlikte nihai mükemmeliyete ulaşmış
bulunmaktadır. Alternatif değer sistemlerinin ve
medeniyet yapılarının tamamı, tarihin bu son evre-
sinde, Batı medeniyetinin üstün değerlerine boyun
eğmek zorunda kalacaktır. Asya asıllı bu Amerikalı
düşünür, küresel toplumun, siyasi düzeyde liberal
demokrasinin, iktisadi düzeyde liberal piyasa eko-
nomisinin ve kültürel düzeyde de Batı modernitesi-
nin evrensel boyutlar kazanması sonucu, bir bütün-

sellik içinde ortaya çıktığını belirtmekte ve bu durumu “tarihin sonu” olarak tanımlamaktaydı. Siyasal ve kültürel alanlardaki gidişatı şimdilik bir kenara bırakır da ekonomik alanda son dönemlere Batı merkezli ortaya çıkan gelişmelere baktığımız zaman bu “liberal” yaklaşımın tutarlılığının yeniden ciddi bir biçimde sorgulanması gerektiğine işaret ettiğini görürüz.

Belli aralıklarla krize tanıklık eden dünya ekonomisinde son yıllarda neler oluyor ve bu gelişmelerin temel nedenleri nelerdir? Nerede hata yapıldı? Liberallere göre yaşananların sorumlusu müdahaleci yaklaşım ve uygulamalar. Marksistlere göre ise sorunun kaynağı sistemin kendisi. Acaba hangi taraf haklı? Biz hangi tarafın haklı olduğunu düşünür ve tartışırken her gün yeni bir fabrika veya iş yeri kapanıyor, birçok insan işsiz kalıyor, yüzlerce insan ama açlıktan ama savaş ve çatışma ortamından hayatını kaybediyor.

Dünyada önemli bölgesel ve küresel sorunlar var. Bu sorunların ortaya çıkışında herkesin ve her kesimin katkısı ve ihmali olmuştur, ancak en önemli sorumluları bellidir. İnsanlık âlemi bu sorunlara hızla insani ve adilane çözümler bekliyor. Sorunların çözümünde liberaller bize kapitalizmden başka çözüm yolu yok diyeceklerdir. Ama bunu söylerken teorideki liberalizme dayanarak herkesin özgür olduğu ve özel mülkiyetin esas olduğu bir ortamda devletin hiçbir işe karışmadığı ve piyasa mekanizmasının her sorunu kendi içinde çözeceğini iddia edeceklerdir. Oysa azıcık bir tarih bilgisi olan kişi bunun pratikte hiç de böyle olmadığını ve sermayedarların (kapitalistlerin) her zaman devleti kendi çıkarları için sonuna kadar kullanmakta hiçbir beis görmediklerini fark edecektir. Sorun devletin çok küçük bir azınlığı olan sermayedarların sorunları yerine büyük çoğunluğu oluşturan toplumun sorunlarına odaklanmasında yatmaktadır. Liberaller bunu hazmedememektedir. Yani devletin küçük bir azınlık olan sermayedarların (kapitalistlerin) sorunlarını gidermek için yapacağı müdahaleler meşru iken kendileri dışındaki toplum kesimlerinin sorunlarına çözüm bulma konusunda müdahalesi liberallere göre sorun olmaktadır.

Liberaller teoride devlet hiçbir şeye müdahale etmesin derler: Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (*laissez fair laissez passe*). Ama pratiğe gelince

durum şudur: Tarih boyunca kapitalistler devleti arkalarına alarak (silahlı güç dahil) her türlü ekonomik ve ticari politikaların kendilerinin lehine olmasını sağlayacak şekilde düzenlemeler yapılmasını sağladılar ve her yerde devleti kullandılar, içeride ve dışarıda. Kısaca tarihe bir bakalım.

Avrupalılar'ın XV. yüzyılın sonlarında Amerika'yı keşfetmeleri ve Ümit Burnu'nu dolaşarak Asya'ya ulaşmalarını insanlık tarihinin en önemli iki olayı olarak kabul eden Adam Smith³, esas itibarıyla ortaya çıkan yeni sistemin (kapitalizm) gelişmesinde bu iki gelişmenin ne kadar önemli hatta belirleyici rol oynadığını belirtmiş oluyordu. Bu dönemlerden başlamak üzere Batı'da devlet tarafsız olmak yerine tüccar ve iş adamlarının arkasında her türlü desteği sağlıyor ve kapitalist sınıfın çıkarlarını her şeyin üstünde tutuyordu. Merkantilizm olarak adlandırılan bu yaklaşım Batı Avrupa'daki merkez kapitalist güçlerin (Hollanda, Fransa ve İngiltere) sermaye birikimi.

Liberaller teoride devlet hiçbir şeye müdahale etmesin derler: Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (laissez fair laissez passe). Ama pratiğe gelince durum şudur: Tarih boyunca kapitalistler devleti arkalarına alarak (silahlı güç dahil) her türlü ekonomik ve ticari politikaların kendilerinin lehine olmasını sağlayacak şekilde düzenlemeler yapılmasını sağladılar ve her yerde devleti kullandılar, içeride ve dışarıda.

Bu iki gelişmeden sonra Avrupalılar Orta Çağ karanlığından kurtulmuş ve dünya gerçekleriyle yeniden tanışmışlardır. Böylece Avrupa yeni bir döneme giriyor ve skolastik düşünceden kurtulup olaylara yeni bir zihniyetle yaklaşıyordu.

Bu yeni zihniyetin temel özelliği tabiatla olan ilişkinin niteliğinde gizliydi. Artık yeni çağda Avrupalılar tabiata karşı yepyeni bir tavır geliştirmişlerdi. Tabiat kontrolleri altında olmalı ve diledikleri gibi onu tasarruf etme hakkına sahip olmalıydılar. Bu çerçevede dünyada tabiatın sahip olduğu tüm kaynakların Avrupalılar tarafından kontrol edilmesi ve

diledikleri gibi bu kaynakların kullanılması, istedikleri gibi kaynak tahsisatının gerçekleştirilmesi söz konusu olacaktı.

Bin yıllık Orta Çağ'da akla ve ekonomiye hakim olan ve Avrupa'yı dünyadaki gelişmeler karşısında içe kapatan kilise bu yeni dönemde giderek pasif bir konuma geliyordu. XVI. yüzyılda Protestanlığın da ortaya çıkışıyla Avrupa'da yepyeni bir dönem başlamış oluyordu. Önceleri Güney Avrupalılar, İspanya ve Portekiz dünya ekonomisi ve ticaretinde önemli rol oynadılar. İspanyollar Amerika'nın doğal kaynaklarının kontrolü ve değerli madenlerinin Avrupa'ya taşınmasında önemli rol oynarken, Portekizliler okyanus aşırı ticaret yollarında ve Asya'daki kaynakların ve ticaretin Avrupalılar lehine sonuçlanması konusunda önemli adımlar attılar.

Kapitalizmde liberal ekonomi savunucuları emeğin fiyatının serbest piyasada belirlenmesi, paranın otomatik bir mekanizma yardımıyla yaratılması ve malların hiçbir engelle karşılaşmadan ülkeler arasında serbestçe hareket edebilmesini savunuyorlardı.

XVII. yüzyılda Güney Avrupalılar, İspanya ve Portekiz, Kuzey Avrupalılar, özellikle Hollandalılar, karşısında görece dünya ticaretinde gerilemeye başladılar. Böylece Hollandalılar ilgili yüzyılda Avrupa'nın en önemli ekonomik ve ticari aktörleri konumuna yükseldiler. Ticaret kapitalizmi olarak anılan Merkantilist dönemin yıldızları Hollandalılar oldu. Kapitalizmin ticaret aşamasında Batı Avrupalı uluslar hem Doğu'nun ve hem de Batı'nın doğal zenginliklerini tüm detaylarıyla keşfetme imkanına kavuştular. 1500-1750 döneminde Batı Avrupalı uluslar dünya ticaretinde önemli gelişmeler kaydetmekle birlikte sermaye birikiminde diğer uluslara göre avantajlı bir konuma yükseldiler.

XVIII. yüzyılda biriken bu sermayenin sanayi alanına yönelmesiyle Batı'da sanayi kapitalizminin temelleri atılmaya başlandı. Sanayi alanında bu dönemde en önemli gelişmeler İngiltere'de ortaya çıktı. Sanayi kapitalizminin öncü ülkesi İngiltere XIX. yüzyıla girerken başta tekstil ve demir-çelik

olmak üzere diğer alanlarda da Avrupa'nın ve dünyanın diğer uluslarına karşı önemli bir üstünlüğe ulaşmıştı. Sanayi alanındaki gelişmeler giderek ham madde talebini arttırmaktaydı. Bir taraftan üretilen mamul maddeler için yeni pazarlara ihtiyaç duyulurken diğer taraftan sanayi için gerekli olan ham madde ihtiyaçları da giderek artma eğilimi göstermekteydi. Sanayileşme alanında İngiltere öncü rol oynarken bir taraftan Avrupa'daki devletler diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri de bu gelişmeleri çok yakından izlemekte ve sanayi alanında önemli adımlar atmaktaydılar.

Modern sanayinin temelleri iki yüz yıl öncesinde Batı Avrupa'da atıldı. İngiltere sanayileşmenin öncülüğünü yaptı. ABD, Fransa ve Belçika XIX. yüzyılın ilk yarısında bu sanayileşme sürecinde başarı sağlayan ülkeler oldu. Bu dönemde ilk sanayileşenler grubuna katılan sonuncu ülke Almanya oldu. Sanayileşme sürecinde ön alan ülkeler serbest ticaretin yararını gördüklerinden bunun savunuculuğunu üstlendiler. Buna karşı sanayileşmede geç kalan Almanya uzun dönem korumacılıktan yana oldu ve milli iktisat anlayışının ilk güçlü savunucuları bu ülkede ortaya çıktı.

Modern dönemde serbest ticaretin en önemli savunucuları neden Almanya veya ABD'den değil de İngiltere ve Fransa'dan çıktı? Modern sanayileşmede İngiltere öncü olmasına ve bu alanda XIX. yüzyıla girerken önemli bir mesafe almış olmasına rağmen neden Manchester'daki pamuk sanayicileri pamuk ipliği ihracatının yasaklanmasını istiyorlardı? XVI-I. yüzyılın sonunda dış ticaretteki serbestliğin en önemli savunucusu olan İngiltere neden pamuklu kumaş üretiminde kullanılan makine ihracatını yasaklayan yasayı hayata geçirmiştir? Bu soruların cevabında ülke çıkarımın belirleyici olduğu ve merkezi bir rol oynadığı konusunda tartışma yoktur.

Kapitalizmde liberal ekonomi savunucuları emeğin fiyatının serbest piyasada belirlenmesi, paranın otomatik bir mekanizma yardımıyla yaratılması ve malların hiçbir engelle karşılaşmadan ülkeler arasında serbestçe hareket edebilmesini savunuyorlardı. XVIII. yüzyılda belirginleşen bu düşünce sonraki yüzyılda özellikle sanayi alanında önemli mesafeler kaydetmiş olan Kuzeybatı Avrupa'nın hem teorisyenleri ve hem de uygulamacıları tarafından şiddetle savunuluyordu. Mal ve sermaye hareketle-

rinin serbestliği yanında emek piyasasında da serbest piyasa ilkelerinin işlenmesi gerektiğini savunuyorlardı. Her ne kadar sanayileşmekte geç kalan Avrupa ülkeleri ve ABD XIX. yüzyılda mal piyasasındaki serbestliğe başta olmak üzere diğer piyasalardaki serbestliğe karşı korumacılığı benimsemiş olsa da liberal ekonomi savunucuları için bu yüzyılın ikinci yarısı altın bir döneme işaret eder. Her şey güzel giderken yüzyılın ikinci yarısında sistemde önemli sorunlar ortaya çıkmaya başladı. 1870'lerdeki kriz sonraları çok daha şiddetlilerinin görüleceği modern kapitalizmin önemli krizlerinden biriydi. 1873'de ciddi düzeyde belirginleşen kriz, emperyalizm, sömürgecilik, mali genişleme ve yeni teknolojilerle aşılmaya çalışıldı. Bu dönemlerde liberal kapitalizmin başta mal ve para piyasaları olmak üzere geniş bir şekilde iktisadi alanda uygulama imkanına kavuştu. Kapitalizmin Batı'daki önemli güçleri arasındaki kaynakların paylaşımı alanındaki rekabet insanlığa ilk dünya savaşını armağan etti. Liberal yaklaşım merkezli uygulamalar 1929'daki krizin ortaya çıkmasına engel olamadı. 1929'da dünya büyük ekonomik buhranla karşılaştı, mali kriz depresyona dönüştü. Bu kriz sonucunda New York Borsası'nda yaklaşık 16 milyon hisse senedinin bir gün içinde (24 Ekim 1929 Cuma) % 50 ile % 90 arasında değişen oranlarda değer kaybetmesine yol açmış, arkasından önce mali sonra da reel alanlar olmak üzere dünyanın tüm ekonomilerini derinden etkilemiştir. Borsalar çökmüş, bankacılık sistemi iflas etmiş, üretim daralmış ve çalışan insanlardan her dört kişiden biri işini kaybetmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, kapitalizmin piyasa merkezli liberal yorumunun başarısızlığının tescilli anlamına gelmekteydi. İngiliz John Maynard Keynes, dünyadaki tüm Marksistlerin önce beklentilerini boşa çıkartacak ve sonra onları şaşırtacak düzeydeki devlet müdahaleciliğini öngören kapitalist uygulamaların hayata geçirilmesine öncülük etti. İki dünya savaşı arasında yaşanan 1929 dünya ekonomik krizinin iktisadi alandaki en önemli sonucu durgunluk ve işsizlik olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum Almanya'da Hitler ve İtalya'da Mussolini gibi faşist iktidarların yolunu açmış ve başta ABD ve İngiltere'de olmak üzere geniş ölçüde devletçilik uygulamalarının hayata geçirilmesine neden olmuştur. ABD'nin öncülüğündeki yeni sistemin adı, New Deal yani yeni düzendi. Bu düzen devletin etkin bir

biçimde ekonomide rol oynamasını öngörmekteydi. Türkiye'de de 1930'lu yıllardan sonra devletçilik uygulamalarının hayata geçirilmesinde dünya ekonomik krizinin belirleyici etkisi olmuştur⁴. Bu tarihlere sonra hayata geçirilen milli kalkınma politikaları Keynesyen yaklaşımların bir ürünü olarak birçok ülkede uygulanmıştır.

Devletin ekonomide etkin bir rol oynaması gerektiğini öngören Keynesyen politikalar 1960'ların sonlarına kadar tüm dünyada uygulandı. Ancak bu dönemlerde yoğunlaşan otomasyondan dolayı emek dışı faktörlerin giderek artan bir biçimde üretim sürecine dahil edilmesi ve ölçekten tasarruf imkanlarının giderek daralması sonucunda gelişmiş dünya ekonomilerinde verimlilik artışını yavaşlatmaya başladı.

Keynes, liberal iktisatçıların piyasa mekanizması sayesinde ekonomi kendi dengesini sağlar yaklaşımını reddetmiş ve devletin hem mali ve hem de reel rektöre müdahalesini gerekli görmüştür. Böylece kamu para arzı, kredi hacmi ve faiz haddi gibi araçları etkin bir şekilde kullanarak ve alt yapı yatırımlarını da bizzat kendisi gerçekleştirerek devlet merkezli bir kalkınma ve büyüme modelinin kapitalizmin temel paradigması durumuna geldiği görülmektedir. Bu uygulamalar İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda ABD'nin öncülüğünde kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası ile tüm uluslararası alana yaygınlaştırılmıştır. Aynı dönemde hayata geçirilen Bretton Woods Anlaşması ile 1870'lerden beri uygulanan uluslararası altın standardı yerine diğer para birimlerinin dolar cinsinden tanımlanması ve doların sabit bir parite üzerinde altına bağlanmasını öngören bir para sistemi oluşturulmuştur. Kurulan bu yeni sistemde ABD parası olan dolar tüm dünya ülkelerinin kullanımına sunulmuş ve IMF de küresel düzeydeki parasal ve finansal dengesizliklerin giderilmesinde temel aktör konumuna gelmiştir.

Devletin ekonomide etkin bir rol oynaması gerektiğini öngören Keynesyen politikalar 1960'ların sonlarına kadar tüm dünyada uygulandı. Ancak bu dönemlerde yoğunlaşan otomasyondan dolayı emek dışı faktörlerin giderek artan bir biçimde üretim

sürecine dahil edilmesi ve ölçekten tasarruf imkanlarının giderek daralması sonucunda gelişmiş dünya ekonomilerinde verimlilik artışını yavaşlatmaya başladı. Verimlilik artışının yavaşlamasına rağmen ücret artışlarının sürüyor olması üretim maliyetlerinin yükselmesine bu da maliyet enflasyonuna yol açmaya başladı. Bu gelişmelere 1970'lerdeki petrol fiyatlarında meydana gelen olağanüstü artış krizin derinleşmesinde önemli rol oynamıştır⁵. Böylece 1970'li yıllarda hem işsizlik hem de enflasyon olgusu dünyanın gündemine gelmiştir. Bu iki olgunun birlikteliğinden ortaya çıkan stagflasyon gerçeği Keynesyen uygulamaların sonunun başlangıcını oluşturmuştur. Keynesyen politikaların büyüünün bozulmasıyla müdahaleci kapitalizm yerini Milton Friedman'ın öncülük ettiği yeni liberal kapitalist politikaların uygulanmasının önünü açmıştır.

Ancak görünen sarıh bir durum var ki kapitalizmin neoliberal ekonomi politikaları yerini müdahaleci ekonomi politikalarına bırakacak gibi. Otuz yılda bir yaşanan devrim yeniden hayata geçiyor. Keynes'in toprağı bol olsun. Liberaller biraz üzülecek ama gerçek şu: Bundan sonra uzunca bir dönem devletin ekonomideki ağırlığı giderek artacak.

1980'lerden sonra başta ABD ve İngiltere olmak üzere tüm dünyada uygulamaya konulan neoliberal uygulamalar devletin piyasadan uzaklaşması ve ekonomik alanı piyasa aktörlerine bırakmayı öngörmüştür. Benimsenen bu yeni yaklaşımda, "herkesin kazanacağı" iddia edildi. Ancak gerçekte öyle olmadı⁶.

1989'da Berlin Duvarı yıkılınca bölünmüş Almanya birleşme yoluna gitti. Bu süreçte Avrupa Birliği ve Çin yeni büyük güçler olarak yükselmeye başladılar. Deyim yerindeyse 1970'lerden sonra uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar 1997'de Asya kriziyle ilk kez ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlandı. Asya'da ortaya çıkan kriz gecikmeli de olsa neredeyse tüm dünya ülkelerini etkiledi. Türkiye'de 2001'de yaşanan ekonomik kriz hem ekonomide hem de siyasette birçok değişikliğe yol açtı.

2008'lere gelindiğinde bu sefer kapitalizmin merkez ülkesinde patlayan kriz yavaş yavaş tüm dünyayı etkisi altına almaya başladı.

ABD konut piyasalarında başlayan mali sarsıntı, hızla, kredi piyasalarına, oradan bankalara, bankalardan banka dışı mali piyasalara ve nihayet reel sektöre sıçradı. ABD'den sonra aynı süreç Avrupa'da yaşanmaya başladı. Böylece dünya ekonomisindeki üretim ve tüketimde en büyük paya sahip iki büyük blok olan Atlantik'in iki ucu Kuzey Amerika ve Batı Avrupa çok ciddi düzeyde bir ekonomik daralma sürecine girmiş oldu. Bu sırada dünya borsaları arasındaki senkronizasyon ve dalgalanmaların şiddeti arttı, kayıplar son yetmiş yılın en yüksek düzeylerine ulaştı. Dünya ekonomisindeki bu daralma ve durgunluğa rağmen enerji ve emtia fiyatları yükselme eğilimine girdi. ABD ve AB merkez bankaları piyasalara trilyon dolarları basmalarına rağmen ateşi söndürmüş değiller. Avrupa Merkez Bankaları faizleri yüzde bir buçuk seviyelerine kadar indirdi. İngiltere Merkez Bankası faizleri yarım puana kadar düşürdü. Japonya'da faizler sıfır düzeyinde. FED Faizleri altı kez indirmesine rağmen kredi piyasalarındaki güven sorunu hâlâ aşılabilmiş değil. Bir tek sıfır faiz ya da faizsiz modele geçemediklerini söylemediler.

Anlaşılan o ki 1970'lerde Friedman'la başlayan neo liberal ekonomi politikalarının sonuna gelmiş durumda. Çünkü son otuz yılın olağan çözümleri ekonomide sağlıklı bir sonuca ulaşmasına imkan tanımıyor. FED 1929'dan bu yana ilk kez banka sektörü dışındaki finans kurumlarını kurtarmaya başladı. Tüm eşik altı konut kredilerinin, batık bankaların geçici olarak devletleştirilmesi, mali piyasaların yakından denetlenmesi gündemde. Japon markası Toyota tarihinde iki kez zarar açıkladı ve üretimini kısma yoluna gitti. Dünya otomotiv devi General Motors, devlet el uzatmazsa iflasımızı açıklayabiliriz diye açıklama yapıyor. Bu fordizmin iflası anlamına mı geliyor? Bu modern sanayi üretim modelinin iflası mıdır?

Yaşanan kriz konusunda Keynes'in memleketindeki Başbakan Gordon Brown devletin batmakta olan şirketlere yardım edip onları kurtarma yerine onlara ortak olması gerektiğinin tek çözüm yolu olduğunu söylüyor. G-20 ülkelerinin liderleri yaptıkları en son toplantıda devletin ekonomideki ateşi söndür-

mek için mali politikalar başta olmak üzere her türlü müdahaleci tedbiri almakta ve uygulamakta geç kalmaması gerektiği konusunda hem fikir. Sonuçta Financial Times'ın ekonomi yazarı Martin Wolf "serbest piyasa rüyası" öldü diyor⁷.

Yarın ne olacağına ilişkin tahminlerde bulunanlar var. Bilinen o ki iktisatçıların gelecekle ilgili kehanetleri genelde tutmaz. Tarih bu tür kehanetlerle doludur. Onun için biz de yarına ilişkin piyasalarla ilgili ne felaket ne de saadet tahmininde bulunmaktan kaçınalım. Ancak görünen sarıh bir durum var ki kapitalizmin neoliberal ekonomi politikaları yerini müdahaleci ekonomi politikalarına bırakacak gibi. Otuz yılda bir yaşanan devrim yeniden hayata geçiyor. Keynes'in toprağı bol olsun. Liberaller biraz üzülecek ama gerçek şu: Bundan sonra uzunca bir dönem devletin ekonomideki ağırlığı giderek artacak. Aslında merkantilist dönemden günümüze kadar kapitalistler her zaman şartlara göre devleti kendi çıkarları için kullandılar. Marks kapitalistleri piyasa ekonomisinin ilkelerine bağlı kalacaklarını varsaymış olmalı ki sistem kendi kendine çökecek demişti. Ancak kapitalistler Marks'ın hayal edemeyeceği kadar pragmatist!

Tutarlı bir ahlâkları olmadığı için koydukları kuralları işlerine gelmediği zaman ihlal edebiliyorlar. Dünyada işler çoğu zaman öngördükleri gibi gitmeyince (bazen de bilerek bozmak işlerine geliyor) kendilerini düşünerek oyunun kurallarını (hukuku) değiştirmekten çekinmiyorlar. Bizden de bu yeni durumu hakikat olarak kabul etmemizi istiyorlar. Oysa düşündükleri tek şey, çıkarları. İşte bu durum vicdanı olanların sorumluluğunu bir o kadar daha arttırıyor. Dünya gemisi delinmeden ve gemi batmadan dünyadaki sorunların çözümü için beşeriyetten insanlığa, mümkünse oradan da "adam" lığa terfi eden kişilerin; insanı merkeze alan ve onun maddi ve manevi ihtiyaçlarını bir bütün olarak kabul eden anlayışla "yaradılanı yaradandan ötürü severek" dünyada yaşanan her sorun karşısında kendini sorumlu hissetmek, varolan nimetleri ve mutlulukları paylaşarak arttırmak, üzüntü ve sıkıntıları paylaşarak azaltmak, gerektiğinde karşı tarafı kendine tercih etmek gibi temel insanî ve ahlâkî değerlerden başlamak suretiyle yeniden hak ve hukuku temin edecek bir yolun yolcusu olmak mükellefiyeti bugün dünden çok daha acildir.■

dipnotlar

- ¹ A. Smith, The Wealth of Nations, Bantam Dell Yayınevi, New York, 2003.
- ² 1917 yılında yıkılan Çarlık Rusya'sı yerine kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.CB.)'nin Marks'ın öngörülerinden farklı olarak tarihsel süreçteki zorunluluktan ziyade o dönemdeki Sovyet İmparatorluğu'nun bütünlüğünü yeni bir ad ve organizasyon içinde muhafaza etmek olduğu açıktır. Rus aydınlarının ittifakının bu sonuçta önemli bir rolü olduğu da ayrı bir gerçektir.
- ³ Smith, a.g.e.
- ⁴ Bu konuda geniş bilgi için bak.M.Bulut, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş" Bilig Dergisi, Sayı: 26, Yaz 2003, 76-99.
- ⁵ Petrol üreticisi ülkelerin kurduğu OPEC 1974 yılında varil başına (yaklaşık 159 litre) ham petrol fiyatını 1,8 dolardan 10 dolara, 1977 yılında 13,7 dolara ve 1979 yılında 35 dolara yükseltmiştir.
- ⁶ ABD ve kıta Avrupası'nda ve bu arada Türkiye'de sağ-sol, muhafazakar-liberal konumlanması birbirinden farklıdır. Mesela ABD'de liberalin anlamı solcu olduğu için Keynes liberal olarak bilinirken, Friedman düzen yanlısı anlamına gelen muhafazakarlıkla özleştirilir.
- ⁷ Wolf, "Son krizle dünya bu noktaya nasıl geldi?" sorusunun cevabını ararken, önemli oranda liberalizm çağının da kendi çöküşünün tohumlarını barındırması olmasına vurgu yapıyor.